

Het linguïstisch onderzoek van de Brusselse taalsituatie

door

ROLAND WILLEMYNS

1. Het *Interdisciplinair Centrum voor de studie van de Brusselse taaltoestand* is een V.U.B.-researchploeg, die een zevental jaar geleden werd opgericht met de bedoeling op een wetenschappelijke manier nu eens ernstig werk te maken van de studie van de taaltoestand in Brussel.

Het is bekend dat dit heel lang een bijna taboe onderwerp is geweest, waarover iedereen weliswaar zijn zeg wilde hebben, maar dan liefst zonder daarbij geconfronteerd te worden met wetenschappelijk verzamelde en geïnterpreteerde gegevens. Toch voelden veel wetenschapsmensen uit diverse disciplines zich door dat gebrek aan materiaal ten zeerste gefrustreerd en vooral diegenen die in hun leef- en werkweld bijna dagelijks met de sociale en wetenschappelijke aspecten van het probleem werden geconfronteerd voelden duidelijker dan wie ook aan, dat het zo niet langer kon. Dat was de directe aanleiding tot de oprichting van bovengenoemd centrum, waarvan Prof. Els Witte directeur werd en dat inderdaad inter- en multidisciplinair werd samengesteld om tegemoet te kunnen aan de complexiteit van het probleem. Historici, linguïsten, demografen, geografen, sociologen, psychologen en juristen zijn daarop aan de slag gegaan en hebben intussen zoveel materiaal verzameld, dat acht boekdelen van de studiereeks van het centrum, *Taal en Sociale Integratie* ermee werden gevuld. Dat er nu zo een hoeveelheid informatie beschikbaar is, is uiteraard zeer verheugend en wordt door alle geïnteresseerden in dank afgenomen, maar bracht ons ook in een situatie, die dringend om synthese vraagt. Het Centrum is daar dan ook volop mee bezig en een volgende publicatie, die in het Engels zal verschijnen, zal dan ook een zo overzichtelijk mogelijk beeld geven van het werk dat tot nogtoe met heel weinig middelen werd verricht*. Deze synthesewerkzaamheden maakten ons ook duidelijk, dat wij ons blikveld moeten verruimen en het onderzoek van buitenlandse tweetalige steden (er zijn al enkele jaren contacten met Montréal) bij ons werk moeten betrekken. Wij hebben daarom het project *Urban Multilingualism* op-

* Dit boek is intussen verschenen : E. WITTE en H. BAETENS BEARDSMORE (eds.), *The Interdisciplinary study of Urban Bilingualism in Brussels*. Clevedon-Philadelphia 1987.

gesteld, dat zal worden uitgewerkt in samenwerking met research-instituten uit Québec, Barcelona, Singapore en eventueel nog andere.

Omdat het mij te ver zou voeren vanmiddag daarover uit te weiden, zal ik mij beperken tot het bespreken van de inbreng van de linguïsten in het Brusselse onderzoek. Ik wil u niet verhelten, dat het integreren van verschillende disciplines in één project niet van een leien dakje loopt en dat multidisciplinair eigenlijk een betere aanduiding is van onze huidige aanpak dan interdisciplinair, hoewel het toch dat laatste is waar wij naar blijven streven*.

Ik geef u vandaag dus een voorproefje van de synthese van het linguïstische werk, zoals die door S. de Vriendt en mezelf met het oog op bovengenoemde publicatie werd opgesteld (de Vriendt-Willemys, 1987). Vanzelfsprekend bespaar ik u de voorstelling van het Brusselse probleem, dat onze buitenlandse lezers uiteraard wel voorgeschoteld krijgen en ik kan daarom direct starten met een omschrijving van wat wij achten de taak te zijn van linguïsten, die zich met Brussel in willen laten. Die taak is een dubbele, nl. :

- a. beschrijving en verklaring van de actuele taalsituatie in de hoofdstad ; dat impliceert dat onderzocht moet worden hoeveel talen en dialecten in Brussel gesproken worden**, wie ze spreekt en tegen wie, welke attitudes er bestaan t.a.v. de verschillende codes, welke de consequenties zijn van multilinguïsme en diglossie, enz. Bij dat alles moet de linguïst er zich overigens bewust van zijn, dat hij tegelijk informatie aandraagt voor beoefenaars van andere disciplines.
- b. de linguïst moet, samen met de niet-linguïst, een antwoord proberen te vinden op de intrigerende vraag hoe het mogelijk is geweest, dat de hoofdstad van dit land in nauwelijks twee eeuwen tijd evolueerde van een bijna uitsluitend Nederlandstalige stad naar wat hij nu is, d.w.z. een multilinguale stad waar het Frans primeert.

Vooraleer daar dieper op in te gaan wil ik niet nalaten te vermelden dat de vele bijdragen die in dat verband in *Taal en Sociale Integratie* zijn verschenen, gelukkig niet enkel van de hand zijn van de linguïsten die lid zijn van het Centrum (t.w. H. Baetens Beardsmore, P. van de Craen, S. de Vriendt en R. Willemys), maar dat ook anderen ons hebben geholpen bij de beantwoording van de twee bovenstaande vragen, m.n. W.F. Mackey, A. van Loey, G. Janssens, K. Deprez, Y. Persoons, M. Versele en M. Streulens.

* cfr. de acta van een gemeenschappelijk colloquium met onze collega's uit Québec : Hamers e.a. 1984.

** de talen van de buitenlandse immigranten hebben wij buiten beschouwing gelaten ; het is wel de bedoeling binnenkort een apart project in dat verband te starten.

2. *Taalverandering (Language Shift)*

Met historisch-sociolinguïstisch onderzoek zijn wij eigenlijk nog maar pas begonnen (u kon daarover vanochtend in de sectie Taalkunde een lezing horen van onze medewerkster Inge Callebaut), zodat ons overzicht van *Language shift* voor een groot deel steunt op de gegevens van onze collega's historici. T.a.v. de overgang van een Nederlandstalige stad naar een meertalige waar het Frans domineert, hebben uiteraard twee soorten factoren meegespeeld, t.w.

- a. algemene factoren in de ruimere context van wat in de Zuidelijke Nederlanden en België sinds de zestiende eeuw is gebeurd
- b. factoren die specifiek zijn voor Brussel.

Ik bespaar u de factoren onder a. genoemd (zie echter Willemys 1984b) en concentreer mij op een samenvatting van de belangrijkste ideeën in verband met b.

Tot kort voor de Belgische onafhankelijkheid was de taalsituatie in Brussel nauwelijks verschillend van die in andere Vlaamse steden. De Ridder (1979 en 1982) en Witte (1984) hebben er overigens al op gewezen dat de opvatting, dat de verfransing van Brussel al in de Middeleeuwen zou zijn gestart een mythe is. De belangrijkste stoot blijkt integendeel omstreeks 1830 te zijn gegeven en de beslissende factor daarbij was dat de economische en politieke macht in handen was van Franssprekenden die, volgens het bekende sociolinguïstische mechanisme van opwaartse sociale mobiliteit de Nederlandstalige bourgeoisie tot verfransing inspireerde. Die Franssprekende bovenlaag was in Brussel nog aantrekkelijker dan in andere Vlaamse steden, aangezien zij ook rechtstreeks de touwtjes van de nationale macht in handen had. Daardoor overigens werd ook een deel van de middenstand in Franse richting meegetrokken.

De sociaal-economische en administratief-politieke functie van de hoofdstad maakte van Brussel meteen een gegeerd centrum voor binnenlandse migratie. Waalse immigranten vergrootten uiteraard onmiddellijk de Franssprekende populatie (die Waalse immigratie blijkt overigens kwantitatief wel belangrijker geweest te zijn dan men tot-nogtoe meestal dacht), Vlaamse immigratie deed dat na een iets langere termijn en na een periode van tweetaligheid. Zowel voor de Vlaamse immigranten als voor de autochtone Vlaamse bevolking van Brussel speelde de zgn. sociale integratie een uiterst belangrijke rol. Witte omschrijft het verschijnsel als volgt :

„In Brussel heb je nooit een echt massaproletariaat gekend ; eerder was er sprake van vele kleine, artisanale ondernemingen met geschoolde arbeiders, die de zgn. „aristocratie” van de arbeidersklasse vormde. Aangezien zij heel nauw in contact waren met de lagere middenstand waren zij, zoals deze laatsten, zeer gevoelig voor opwaartse sociale mobiliteit en dus ook voor tweetaligheid.

Bijna tegelijkertijd ontwikkelde de bourgeoisie een nieuwe strategie van klasse-integratie, een democratisch, politiek en sociaal proces, bedoeld om eventuele revolutionaire aspiraties van de arbeidersklasse te verhinderen. Eén van de gevolgen van deze integrationistische strategie, die gesteund werd door de reformistische meerderheidsvleugel van de arbeidersbeweging, was dat meer en meer arbeiders bekoord werden door tweetaligheid, aangezien de kennis van het Frans de sociale integratie aanzienlijk soepeler liet verlopen''

(Witte 1984 : 16-17 ; onze vertaling).

Een uitermate belangrijke handicap van zowel geïmmigreerde als autochtone Nederlandstalige Brusselaars was, dat hun normale omgangstaal een dialect was, d.w.z. een taalvorm met een heel gering sociaal prestige. Het verzet tegen de Franse standaardtaal was dus bijzonder moeilijk, voor zover er overigens van een echt verzet sprake was. We zullen straks zien, dat de taalpolitieke consequenties van een dergelijke situatie ook nu nog in belangrijke mate het taalgedrag in Brussel en omgeving bepalen.

Ik vat een paar punten samen :

- de meerderheid van de kleine middenstand en de arbeidersklasse probeerde die taal te hanteren of te verwerven, die het meeste uitzicht bood op sociale promotie ;
- het algemeen bekende misprijzen van de stedelingen tegenover het „boerse'' dialect van immigranten, verlaagde nog het prestige van dit communicatiemiddel en de daaruit voortspruitende tendens tot language shift vergemakkelijkte het onmiddellijke doorstoten naar het Frans ;
- aangezien deze mensen hun kinderen voor dat soort problemen wilden behoeden, was de aantrekkingskracht van de Franse school heel groot. Bovendien werd ook uitvoerig gebruik gemaakt van een soort transmutatiescholen, door de stedelijke overheid ingesteld om Nederlandstalige kinderen zo vlug mogelijk tot Franstaligen te „promoveren''.

3. Ik zal nu uitvoeriger ingaan op de beschrijving van het Brusselse taallandschap en kan dat ook makkelijker doen, aangezien daarover meer linguïstisch onderzoek is gebeurd dan over het voorafgaande punt.

Het schema voor een dergelijke beschrijving werd ons geleverd door onze collega Hugo Baetens Beardsmore (1981) en het is dus zijn schema dat we nu proberen in te vullen. Daartoe is het nodig :

- a. de in Brussel gangbare talen en codes te bespreken
- b. de Brusselse bevolking in te delen in groepen, vooral op grond van hun linguïstisch-geografisch-sociale achtergrond en afkomst

c. na te gaan hoe de linguïstische interactie tussen deze groepen verloopt.

3.1 Variëteiten van het Nederlands

3.1.1. *Brussels dialect* : hoewel er over het hele gebied van de 19 gemeenten uiteraard wel dialectverschillen bestaan, zijn die voor onze opzet niet relevant en wordt het Nederlandse dialect van Brussel dus als een eenheid beschouwd.

3.1.2 *Vlaamse dialecten* : d.w.z. de oorspronkelijke dialecten van de vele immigranten uit alle Vlaamse provincies. Hoewel sommige immigranten ongetwijfeld het Brusselse dialect hebben overgenomen (de „verfransten” laten we hier dus buiten beschouwing) is het een feit dat ook heel wat inwijkelingen hun dialect van oorsprong zijn blijven spreken en zelfs aan hun kinderen hebben doorgegeven.

Twee andere taalvarianten die ik in vroegere publicaties heb besproken, t.w. *getranslitereerd dialect* en *regionale omgangstaal* (Willemyns 1984a) laat ik hier buiten beschouwing om het overzicht niet nodeloos te compliceren.

3.1.3 Een derde variëteit is het zgn. *Belgisch Beschaafd* waarvan ik in Willemyns 1984a een uitgebreide karakterisering heb gegeven. Hier beperk ik mij tot de typering ervan als „de Belgische of Zuidnederlandse variant van het Algemeen Nederlands”.

3.1.4 De vierde variëteit tenslotte is het *Standaardnederlands*, dat ik ook wel BRT-Nederlands heb genoemd. Bedoeld wordt het eindpunt van het standaardizeringscontinuum, d.w.z. de op Noordnederlandse leest geschoeide eenheidstaal van Noord en Zuid, die ook door velen die er niet aan toekomen in elk geval beschouwd wordt als het streefdoel van hun standaardizeringsinspanningen.

3.2 Variëteiten van het Frans

Voor het Frans kan een min of meer gelijklopend schema worden opgesteld, al zal achteraf blijken dat de gebruiksmogelijkheden van de verschillende codes aanzienlijk van de Nederlandse equivalenten af kunnen wijken.

3.2.1 Er bestaat in Brussel uiteraard geen autochtoon Frans dialect. Toch vertoont de taal die door vooral de lagere klassen van de oorspronkelijk Vlaamse bevolking (annex dito immigranten) wordt gerealiseerd zoveel idiosyncratische elementen, dat ze als een aparte variëteit van het Belgische Frans mag worden beschouwd.

We noemen deze code *Brussels Frans*.

3.2.2 *Franse dialecten* : net zoals de Vlaase hebben ook heel wat Waalse immigranten hun dialect van oorsprong mee naar Brussel ge-

bracht. De gebruiksmogelijkheden ervan blijken echter zeer beperkt te zijn, zodat deze code in Brussel maar zelden door buitenstaanders kan worden opgevangen.

3.2.3 *Belgisch Frans*: is de tegenhanger van Belgisch Nederlands, d.w.z. de Belgische variant van de Franse standaardtaal.

3.2.4 *Standaardfrans*: is de officiële code van de media, t.w. de overkoepelende eenheidstaal, die in het hele Franse taalgebied gangbaar is.

3.3 Ik wil thans in het kort iets zeggen over de mate waarin de bovengenoemde codes wetenschappelijk zijn beschreven, zonder hier echter op die beschrijvingen zelf in te gaan. Eén van de frustraties van Vlaamse linguïsten die de Brusselse situatie bestuderen is dat er over het Brusselse Nederlands bitterweinig onderzoek is gebeurd. Het Brusselse Frans is uitstekend beschreven door — ironischerwijze — een Vlaamse linguïst en lid van ons Centrum, t.w. Hugo Baetens Beardsmore, wiens in 1971 verschenen dissertatie *Le Français régional de Bruxelles* een uitvoerig overzicht biedt van de klank- en vormleer, de syntaxis en het lexicon van het Brusselse Frans. Er bestaat niets vergelijkbaars wat het hoofdstedelijke Nederlands betreft. Mazereels in 1931 gepubliceerde *Klank- en Vormleer van het Brusselse dialect* kan helaas de toets van de wetenschappelijke kritiek niet doorstaan, zoals in het al eerder genoemde, door De Vriendt en mezelf geschreven synthese-artikel uitvoerig wordt aangetoond. Ik zal daar hier niet op ingaan. Om enigszins in die lacune te voorzien hebben wij destijds aan A. van Loey, een uitstekend en professioneel dialectoloog en zelf native speaker van het Brusselse dialect, gevraagd een artikel over dat dialect te schrijven. Het is gepubliceerd in *Taal en Sociale Integratie*, deel 2 (Van Loey 1979) en men kan er een uitstekend overzicht in vinden van het fonologische systeem van het Brusselse Nederlands, maar zelfs daarmee zijn we nog altijd ver van een algemene beschrijving van fonologie*, morfologie, syntaxis en lexicon van het Brussels. Ik hoop uiteraard dat wij daar in de nabije toekomst iets aan zullen kunnen doen, ook al omdat het anders nooit mogelijk zal zijn de wederzijdse linguïstische interferentie van Nederlands en Frans in Brussel te beschrijven. Dat is alleen al daarom belangrijk, omdat studies van Baetens Beardsmore (1979 en 1983) hebben aangetoond dat het voornaamste criterium voor het onderscheiden van verschillende soorten in gesproken Brussels Frans precies is de omvang van de interferentie uit het Nederlands.

* momenteel is er wel een uitvoerige studie over de morfonologie van het Brussels persklaar, van de hand van S. de Vriendt en D. Goyvaerts.

3.4 Tot zover mijn punt a., d.w.z. de bespreking van de in Brussel gangbare talen en codes. Punt b. is dan de indeling van de bevolking op grond van hun linguïstische achtergrond. Nog steeds in het spoor van Baetens Beardsmore (1981) onderscheiden we zes groepen die, het hoeft nauwelijks te worden gezegd, geen homogene groepen zijn, maar eerder typen van Brusselaars representeren :

Groep 1 : *Autochtone, eentalig Franse leden van de Upper Class*
Het gaat hier om mensen die geen dialect kennen of gebruiken, maar ofwel Standaardfrans ofwel Belgisch Frans spreken, naargelang van de omstandigheden. In hun taalgebruik zijn heel weinig kenmerken van het Brusselse Frans (interferentieverschijnselen) terug te vinden (Baetens Beardsmore 1983, 8-9).

We beschouwen ze als eentalig omdat, hoewel ze op school zeker Nederlands hebben geleerd, ze geen actieve kennis hebben verworven van die taal, die ze overigens (daarom ?) systematisch vermijden te spreken.

Groep 2 : *Autochtone, eentalig Franse leden van de Lower Classes*
Spreken evenmin dialect, maar geraken op de standaardiseringsschaal nauwelijks verder dan Belgisch Frans. Interferentie van Brussels Frans is aanzienlijker dan bij Groep 1, met wie ze overigens wel tot op zekere hoogte attitudes en (gebrek aan) kennis van het Nederlands gemeen hebben.

Groep 3 : *Autochtone tweetaligen*

Het betreft hier een groep Brusselaars, die als algemeen en gemeenschappelijk kenmerk hebben, dat ze een bevredigende of goede kennis hebben van telkens tenminste één (maar meestal meer) codes van zowel Nederlands als Frans. In De Vriendt-Willemys (1987) hebben we in deze groep tal van subcategorieën onderscheiden, bv. naargelang Nederlands dan wel Frans dominant is, ze al of niet dialect spreken enz. Ik zal daar niet op ingaan, maar men kan die subcategorieën wel terugvinden in het schema, dat in bijlage wordt afgedrukt.

Groep 4 : *Autochtone, eentalig Nederlandssprekende leden van de Lower Class**

Hiermee wordt een kleine en uitstervende groep van vooral ouderen bedoeld, die meestal nauwelijks méér kennen dan het Nederlandse dialect van Brussel. Autochtone Brusselaars die helemaal geen Frans kennen zijn momenteel zeldzame uitzonderingen geworden.

* Men kan er van uitgaan, dat er nauwelijks eentalig Nederlandssprekende leden van de Upper Class bestaan.

Groep 5 : *Vlaamse immigranten*

Zoals we hoger hebben gezien was het vroeger in Brussel traditioneel zo, dat Vlaamse immigranten — na een periode van tweetaligheid — meestal werden verfranst. Dat is nu veel minder het geval, zodat we nu te maken hebben met een groeiende groep Vlamingen die tenminste hun Vlaams dialect kennen en, naargelang van opleidingsniveau en sociale status, ook andere variëteiten van het Nederlands beheersen én gebruiken. Hoewel de meesten van hen ook Frans kennen is die tweetaligheid niet meer als een overgangsstadium naar verfransing te beschouwen. Ook groep 5 hebben we in subcategorieën verdeeld (zie bijlage).

Groep 6 : *Waalse immigranten*

Vroegere Waalse immigranten konden kennelijk vrij probleemloos in de Brusselse bevolking worden geïntegreerd en hun afstammelingen zijn dan ook in de groepen 1, 2 of 3 terug te vinden. Meer recente immigranten, die nog een Waals dialect kennen, kunnen dat nog in familiekring gebruiken, maar spreken het zelden daarbuiten. Naargelang van hun opleidingsniveau en sociale status beheersen ze ook andere variëteiten van het Frans. Diezelfde criteria, maar ook de mate waarin ze met de taal in aanraking komen (bv. in de werkkring) bepalen hun (relatieve) kennis van het Nederlands.

3.5 Linguïstische interactie

Nu we de codes en de groepen hebben besproken, kunnen we nagaan wie geacht mag worden wat te spreken tegen wie. Een algemene opmerking allereerst : wanneer je in het buitenland (maar ook soms in eigen land) vragen krijgt over de taalsituatie in Brussel, wordt er meestal naar percentages geïnformeerd met betrekking tot wat een plausibele en eenvoudige vraag lijkt te zijn : hoeveel Nederlandssprekenden en hoeveel Franssprekenden zijn er in Brussel ? In het verleden zijn er zelfs al een aantal zgn. wetenschappelijke enquêtes gebeurd om die informatie te achterhalen.

Het zal, hoop ik, nu al voor iedereen duidelijk zijn dat daar geen eenvoudig antwoord op kan komen, aangezien de vraagstelling verkeerd is. Enerzijds zijn er meer codes in het geding dan alleen maar Nederlands en Frans (want daar bedoelt men in principe de standaardtaalvariant mee), anderzijds is het taalgedrag van de meeste groepen zo complex, dat men er zich niet van af kan maken met de mededeling : deze spreekt zus en gene zo ! Het beeld dat Brussel te zien geeft (en de informatie waarover we beschikken wijst erop dat zulks in elke multilinguale, urbane gemeenschap het geval is) is er één van grote complexiteit, waarbij niet enkel de linguïstische achtergrond en competentie van de spreker een rol speelt, maar ook zijn at-

titudes, sociale status, werkomstandigheden en, last but not least, de gespreksomstandigheden en zijn (ver)houding tegenover de gesprekspartner. Het schema dat u in handen hebt (zie bijlage) maakt dan ook heel wat subtiele onderscheidingen. Voor alle groepen en subcategorieën wordt geregistreerd wat het meest plausibele taalgebruik is in gesprekken met zes soorten gesprekspartners. Daaruit blijkt ondermeer, dat in de meeste gevallen de code verschilt naargelang van die gesprekspartners en dat er een verschuiving is niet alleen binnen de codes van één taal, maar ook van de ene taal naar de andere. Het aantal gehanteerde codes varieert van 1 tot 6, en die eerste mogelijkheid is zeker niet de meest frequente. Bovendien is dit slechts een generaliserende estimatie en kunnen individuele gevallen nog veel complexer zijn.

Verder hebben we in dit schema helemaal geen rekening gehouden met het, zeker ook in Brussel zeer frequente verschijnsel dat code-switching wordt genoemd, d.w.z. het door elkaar gebruiken van verschillende talen of codes in de loop van hetzelfde gesprek. Hoewel dit verschijnsel meer dan onze aandacht verdient is het onderzoek ervan zo tijd- en geldrovend, dat wij er met onze meer dan bescheiden financiële middelen nog niet aan toe zijn geraakt.

Voor de rest spreekt het schema voor zichzelf en kan ik thans overgaan tot de bespreking van het laatste punt dat in dit overzicht van aan de gang zijnde research nog aan bod dient te komen, t.w.

4. Standaardisering en diglossie

Het zopas gegeven overzicht heeft beslist duidelijk gemaakt dat er in Brussel een situatie heerst die, met Fishmans woorden omschreven kan worden als „tweetaligheid met diglossie”. Ik zal op dit laatste, vrij ingewikkelde punt niet ingaan (zie daarover o.m. Willemyns 1985) en mij hier verder beperken tot de bespreking van de respectieve rol en functie van de twee standaardtalen in de hoofdstad, het Nederlands en het Frans. Ik leg mezelf nog meer restricties op: de officiële positie van beide talen en de wetgeving in dat verband komen hier evenmin ter sprake. In de al genoemde Engelstalige synthese worden die aspecten uitvoerig behandeld door Els Witte en Fred Louckx. Ik vertrek wel van de conclusie waartoe zij komen, nl. dat er allerlei extra-linguïstische redenen zijn die een recent fenomeen in het Brusselse helpen verklaren, t.w. de duidelijke prestigewinst van het Nederlands en ik wil daarbij aansluiten met de bespreking van één van de verklaringen daarvoor die wel van linguïstische aard is, nl. de standaardisering van de taal. Aangezien ik op dat aspect vooral zelf heb gewerkt, kan ik daar iets explicieter over zijn.

Met taalstandaardisering wordt meestal een taalproces bedoeld, dat o.m. het volgende omvat :

- a. het mechanisme van het ontstaan en de uitbouw (= elaboratie) van de standaardtaal, d.w.z. een min of meer uniforme code, die als nationale cultuurtaal maar ook als bovenregionaal communicatiemiddel fungeert.
- b. het codificatieproces van de taal, d.i. de uitbouw van een door iedereen en overal geaccepteerde norm
- c. de sociolinguïstische gevolgen van de wisselende mate waarin die standaardtaal door de verschillende klassen van de maatschappij wordt beheerst
- d. het veranderingsproces dat in iedere (standaard)taal optreedt en dat beïnvloed wordt door de veranderende economische, sociale, culturele en linguïstische condities van diegenen die deze taal gebruiken of geacht worden dat te doen.

Het standpunt dat ik hier inneem is dat standaardisering op een heel specifieke manier gebeurt in tweetalige landen of gebieden : de aanwezigheid van een taal B beïnvloedt aanmerkelijk de manier waarop het standaardiseringsproces van A verloopt. Dat is het geval wanneer het tweetalige land eigenlijk bestaat uit twee of meer ééntalige gebieden, maar is natuurlijk nog duidelijker wanneer beide talen in direct contact zijn (d.w.z. zonder geografisch duidelijke taalgrens) zoals in Brussel (dit standpunt wordt uitvoerig uitgewerkt in Willemys 1984a).

Ik wil er in dat verband de nadruk op leggen, dat het Brusselse voorbeeld aantoont dat de aanwezigheid van een taal B (zonder territoriale afbakening) de ontwikkeling van taal A op tenminste twee, totaal contradictorische, wijzen kan beïnvloeden :

- a. ofwel is taal A nauwelijks gestandaardiseerd en vrijwel alleen in haar dialectvorm in gebruik. Zij kan dan niet optornen tegen taal B, die wel gestandaardiseerd is en als cultuurtaal functioneert, ook voor velen wier moedertaal een dialect van taal A is.
Dit trieste lot is heel lang het Nederlands in Brussel beschoren geweest in haar verhouding tot de Franse cultuurtaal.
- b. een andere, tegengestelde mogelijkheid is, dat de standaardisering zich juist vlugger voltrekt dan in de rest van het land, waar er direct contact noch competitie is met de andere, meer prestigieuze taal. Onderzoekingen en enquêtes hebben uitgewezen dat de verhouding standaardtaal - dialect in het Brusselse aanzienlijk meer in het voordeel van de Nederlandse standaardtaal verloopt dan in de rest van Vlaanderen. Nederlandstaligen in het Brusselse zijn er zich scherper van bewust dat het prestige en de invloed van de ene cultuurtaal (in casu het Frans) slechts geneutraliseerd of overwon-

nen kan worden wanneer daar de standaardvariant van de andere (in casu het Nederlands) tegenover kan worden geplaatst. Het staat buiten kijf dat, voor velen in dit gebied, het verkiezen van Standaardnederlands boven dialect het gevolg is van een bewuste keuze, die door taalpolitieke motieven wordt ingegeven.

Mijn standpunt wordt kennelijk gedeeld door een buitenlandse observator, William Mackey, een Canadese specialist in tweetaligheidsproblemen, die zegt :

„Although the dialects of Brussels... have experienced a variegated history, it may have been the transition, fusion or integration of some into a more and more standardized Dutch that permitted Flemish speakers in Brussels to replace some of their language uses formerly reserved for French”.
(Mackey 1981, 27)

De bovengenoemde stelling berust op heel wat bewijsmateriaal, dat verzameld werd via enquêtes uitgevoerd door leden van het Centrum en anderen.

De feiten die die conclusie plausibel maken blijken uit een enquête uitgevoerd door mezelf over wat men noemt „reported behaviour” bij universiteitsstudenten. Daaruit komt een opvallende discrepantie naar voren wat de dialectkennis betreft van enerzijds studenten uit Brussel-Halle-Vilvoorde, waarvan 30 % geen dialect beheersen en die van andere Vlaamse gebieden : West-Vlaanderen : 2,04 %, Antwerpen 8,72 %, Oost-Vlaanderen : 13,57 % en Limburg 16,07 % (Willemyns 1979, 148-152). Daar komt nog bij dat zelfs die Brusselse studenten die wél een dialect kennen, dat in aanzienlijk minder omstandigheden gebruiken dan hun collega's uit Vlaanderen.

Dat in het Brusselse heel wat communicatieve interacties in het Standaardnederlands gebeuren, die in het Vlaamse land nog in het dialect plaatsvinden blijkt ook uit studies van G. Janssens over Overijse (Janssens 1982) en van P. van de Craen en A. Langenakens over Sint-Genesius-Rode (van de Craen-Langenakens 1979). Allen zijn het er ook over eens dat die evolutie in sterke mate heeft bijgedragen tot het verminderen van de invloed van het Frans en het verhogen van het prestige van het Nederlands.

Van de Craen-Langenakens deinzen er, en m.i. terecht, niet voor terug daar de volgende conclusie uit te trekken :

„In deze studie menen we te hebben aangetoond, dat het taalveranderingsproces dat verfransing heet een evolutief karakter heeft en afhankelijk is van talrijke variabelen, zoals het functioneel aspect van een variant, groepsidentiteit en zo meer. Voor het eerst blijkt ook dat de verfransing in het Brusselse geen onomkeerbaar proces is. Als deze indicaties zich inderdaad doorzetten, dan valt te verwachten dat de tweetalige toestand in Brussel zich uiteindelijk zal stabiliseren of m.a.w. naarmate het Nederlands aan functionele

gebruikswaarde wint, zal de verfransing ook automatisch aan belang inboeten”.

(Van de Craen-Langenakens 1979, 131).

Voor het gebied Brussel-Hoofdstad zelf is er minder statistisch onderzoek gebeurd, maar toch blijkt uit studies van o.m. Louckx (1978) en Vilrocx (1978), dat de Brusselse Vlamingen soortgelijke attitudes en gedragingen hebben als hun companen uit de randgemeenten. Louckx zegt o.m. :

„the more unambiguous language behaviour of the younger generation has created a shift from practical motivations in language use to motivations of principle. The importance this new generation attaches to such concepts as ‘deference’ and ‘respect’ in their language choice indicates a more radical attitude towards language use”.

(Louckx 1978, 59)

Ik wijs erop dat Louckx’ proefpersonen afkomstig zijn uit wat hij noemt „lower and lower middle classes” en dat dit enorm belangrijk is. Het hoeft dan ook geen verbazing te wekken dat Vilrocx’ proefpersonen uit de „upper middle class” zo mogelijk nog radicaler reageren :

„Members of these high socioeconomic strata are rather conscious of their being Flemish. This consciousness is manifest in several spheres of everyday life... The readiness to actively affirm one’s Flemish identity in social contacts is widespread and shows determination, some even say intolerance”.

(Vilrocx 1978 : 67).

Al deze getuigenissen, die ik hier maar summier heb aangehaald, wijzen op dezelfde recente ontwikkeling in zowel de hoofdstad als de randgemeenten. Sinds enige tijd al kunnen we dus een hele groep Nederlandstalige Brusselaars onderscheiden, die heel vastbesloten zijn niet enkel hun Vlaams bewustzijn duidelijk op de voorgrond te schuiven maar die ook vastberaden hun recht opeisen behandeld te worden als de leden van de upper middle class die ze zijn, zelfs al zijn ze Nederlandstalig. Op het zuiver linguïstische vlak uit zich dat door het resoluut verkiezen van de Standaardtaal boven enig dialect. Het is boven alle twijfel verheven, dat de sociale positie en het prestige van het Nederlands een grondige wijziging heeft ondergaan. Vroeger was het Nederlands een weinig prestigieuze taal, die vooral gesproken werd door lower class autochtone inwoners en immigranten. Intussen zijn er echter tenminste twee belangrijke sociale veranderingen opgetreden :

- a. de vorming van een ééntalig Franse lower class (met als gevolg dat er geen automatische gelijkstelling meer is tussen Nederlands spreken en tot de lower class behoren)

b. het ontstaan van een Nederlandssprekende en bewuste upper middle class

De gevolgen daarvan moeten gecombineerd worden met de resultaten van de economische opbloei van Vlaanderen en het groeiende inzicht dat de beheersing van beide landstalen noodzakelijk is geworden voor al wie (ook in Brussel) een aantrekkelijke baan ambieert zowel in de openbare als in de privésector. Dit alles samen is verantwoordelijk voor de aanzienlijke prestigeverhoging van het Nederlands in de hoofdstad.

We kunnen daarom voorspellen, dat in een nabije toekomst Standaardfrans en Standaardnederlands de twee prestigetalen van de hoofdstad zullen zijn. Dit wordt bevestigd door de opvallende achteruitgang van de dialecten in Brussel en door het feit dat een vergelijkbare evolutie slechts in veel geringere mate optreedt in Vlaanderen, waar concurrentie van een andere taal niet bestaat en de drang naar zelfbevestiging nog nauwelijks wordt gevoeld.

Vanzelfsprekend zijn er ook op andere terreinen nog heel wat indicaties die in dezelfde richting wijzen, maar aangezien ik die niet uit linguïstisch onderzoek af kan leiden, heb ik ze uiteraard niet in dit overzicht op willen nemen.

BIBLIOGRAFIE

BAETENS BEARDSMORE, H.

- 1971 *Le français régional de Bruxelles*. Bruxelles, Presses Universitaires
 1979 Les contacts des langues à Bruxelles. In A. Valdman (ed.), *Le Français hors de France*, Paris, Champion, 223-244
 1981 De overkoepelende taalhypothese toegepast op Brussel. In *Taal en Sociale Integratie*, 4, 31-41
 1983 Substratum, Adstratum and Residual Bilingualism in Brussels. In *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 4, 1-14

VAN DE CRAEN, P. & A. LANGENAKENS

- 1979 Verbale strategieën bij Nederlandstaligen in Sint-Genesius-Rode. In *Taal en Sociale Integratie* 2, 97-139

HAMERS, J.F., J.D. GENDRON & R. VIGNEAULT (eds.)

- 1984 *Du disciplinaire à l'interdisciplinaire dans l'étude du contact des langues*. Québec, CIRB, B-135

JANSSENS, G.

- 1982 Evolutie van de taalsituatie te Overijse (1830-1980) in *Taal en Sociale Integratie* 6, 135-198

VAN LOEY, A.

- 1979 Het Brusselse Nederlands dialect. In *Taal en Sociale Integratie* 2, 77-95

- LOUCKX, F.
1978 Linguistic Ambivalence of the Brussels Indigenous Population. In *International Journal of the Sociology of Language*, 15, 53-60
- MACKAY, W.F.
1981 Urban Language Contact : Common Issues in Brussels and Abroad. In *Taal en Sociale Integratie* 3, 19-38
- MAZEREEL, F.
1931 *Klank- en Vormleer van het Brusselsch dialect*. Leuven
- DE RIDDER, P.
1979 Peilingen naar het taalgebruik in Brusselse stadscuratularia en stadsrekeningen - XIIIde - XVde eeuw. In *Taal en Sociale Integratie* 2, 1-40
1982 Peilingen naar het taalgebruik in de archieven der Brusselse schepengriffies, ambachten, kerkelijke instellingen en hospitalen (vóór 1500). In *Taal en Sociale Integratie* 6, 339-363.
- VILROKX, J.
1978 The Flemish Elite in an Embattled Situation. In *The International Journal of the Sociology of Language*, 15, 61-70
- DE VRIENDT, S. & R. WILLEMYNS
1987 Linguistic Research on Brussels. In E. Witte & H. Baetens Beardsmore (eds.) *The Interdisciplinary Study of Urban Bilingualism in Brussels*. Clevedon-Philadelphia, 195-231.
- WILLEMYNS, R.
1979 Bedenkingen bij het taalgedrag van Vlaamse universiteitsstudenten uit Brussel-Halle-Vilvoorde. In *Taal en Sociale Integratie* 2, 141-160
1984a La standardisation linguistique en dehors des centres de gravité de la langue : la Flandre et le Québec. In *Hamers e.a.* 1984, 52-70
1984b A Common Legal Framework for Language Unity in the Dutch Language Area : The Treaty of Linguistic Union. In *Multilingua* 3-4, 215-223
1985 Diglossie en Taalcontinuum : twee omstreden begrippen. In R. Willemyns (ed.), *Brussels Boeket. Liber Discipulorum A. van Loey*. Brussel, VUB, 187-229
- WITTE, E.
1984 Cinq ans de recherche se rapportant au problème de Bruxelles. In *Hamers e.a.*, 1-29.

Table 1 : Overview of categories of speakers and language combinations in Brussels, with interlocutors *

	Supreme High	Low
I. Indigenous upper-level monolingual French		
- family and friends	F	
- strangers	F	
- shopkeepers	F	
- civil servants	F	

- education	F	
- media	F	
2. Indigenous lower-level monolingual French		
- family and friends		Br.F
- strangers		Br.F
- shopkeepers		Br.F
- civil servants		Br.F
- education	F	
- media	F	
3. Indigenous bilingual		
a.1 French dominant + Dutch + Brussels Dutch		
- family and friends		Br.F/BrI
- strangers	Bl.F/Br.F.	
- shopkeepers	Bl.F	Br.F/BrI
- civil servants	Bl.F	
- education	F/D	
- media	F/D	
a.2. French dominant + Dutch		
- family and friends		Br.F
- strangers	Bl.F/Br.F	
- shopkeepers	Bl.F/Br.F	
- civil servants	Bl.F	
- education	F/D	
- media	F/D	
a.3. French dominant + Brussels Dutch		
- family and friends		Br.F/Br.
- strangers	Br.F	
- shopkeepers	Br.F	
- civil servants	Bl.F/Br.F	
- education	F	
- media	F	
b.1 Dutch dominant + French + Brussels Dutch		
- family and friends		Br.F/D
- strangers	Bl.F/Br.F	
- shopkeepers		Br.F/Br
- civil servants	Bl.F/Br.D	
- education	D/F	
- media	D/F	
b.2 Dutch dominant + French		
- family and friends		D/Br.F
- strangers	Bl.D/Br.F	
- shopkeepers	Bl.D/Br.F	
- civil servants	Bl.D/Bl.F	
- education	D/F	
- media	D/F	

* (partly) after Baetens Beardsmore (1981, 37/38)

b.3 Brussels Dutch + Brussels French	Supreme High	Low
- family and friends		Br.D/Br.
- strangers		Br.D/Br.
- shopkeepers		Br.D/Br.
- civil servants		Bl.F
- education		F/D(?)
- media	F	
4. Indigenous low level monolingual (Brussels) Dutch		
- family and friends		Br.D
- strangers		Br.D
- shopkeepers		Br.D
- civil servants		Br.D
- education		D(?)
- media	F(?)	
5. Flemish immigrants		
a. Dutch + French + Dutch dialect		
- family and friends		D.Dial
- strangers		Bl.D/Bl.F
- shopkeepers		Bl.D/Bl.F
- civil servants	D	
- education	D	
- media	D	
b. Dutch + French		
- Family and Friends		Bl.D
- strangers		Bl.D/Bl.F
- shopkeepers		Bl.D/Bl.F
- civil servants	D	
- education	D	
- media	D	
c. Belgian Dutch + Dutch dialect		
- family and friends		D.Dial
- strangers		Bl.D/DD
- shopkeepers		D.Dial
- civil servants		Bl.D
- education	D	
- media	D	
6. Walloon immigrants		
- family and friends		Bl.F/F.
- strangers		Bl.F
- shopkeepers		Bl.F
- civil servants		Bl.F
- education	F/D	
- media	F	

Key to the abbreviations :

F : Standard French

Bl.F : Belgian French

Br.F : Brussel French

F.D : French Dialects

D : Standard Dutch

Bl.D : Belgian Dutch

Br.D : Brussels Dutch

D.Dial : Dutch Dialects